

Падмена грамадзянскай супольнасці ў Беларусі: недзяржаўныя арганізацыі, арганізаваныя дзяржавай

НАСТАССЯ МАТЧАНКА*

Маладая дзяржава, што атрымала поўную незалежнасць толькі ў 1991 годзе, Беларусь не мела гістарычнага досведу суверэнітэту, апроч некалькіх месяцаў у 1918 годзе. У вачах большасці беларусаў гэты кароткі перыяд часу не стварыў дастаткова падставаў для гістарычнага дыскурсу. Шлях развіцця Беларусі шмат у чым адрозніваецца ад развіцця Украіны, балтыйскіх краінаў ці Польшчы. З перспектывы развіцця грамадзянскай супольнасці ці грамадскіх рухаў, у Беларусі ніколі не было свайго Саюдзіса – руху за рэформы, які ў суседняй Літве арганізаваў барацьбу за незалежнасць у 1990-я гады, – ці такога масавага руху працоўных, як Салідарнасць у Польшчы. Да таго ж тут не было ўкраінскай Галічыны – зямлі, на якой квітнела незалежная інтэлектуальная думка цягам усёй гісторыі Украіны.

Беларусь атрымала сваю незалежнасць без арганізаванай барацьбы, у адрозненне ад большасці суседніх краін. Некаторыя лічаць, што яна нават не была гатовая да атрымання сваёй уласнай незалежнай дзяржаўнасці. З гэтым звязаны і сённяшні стан і развіццё грамадзянскай супольнасці, што з'яўляецца асноўнай прычынай таго, чаму многія сучасныя канцэпцыі не прымаюцца беларускім грамадствам.

Гэта пацвярджаюць сучасныя акадэмічныя даследаванні слабога стану грамадзянскай супольнасці ў Беларусі. Хаця посткамуністычныя грамадзянскія супольнасці часта характарызуюцца як спрэс слабыя і неэфектыўныя, Беларусь наагул не мае дзейнай грамадзянскай супольнасці (Lenzi 2002, 404). Сапраўдныя прадэмакратычныя недзяржаўныя арганізацыі малалікія, маргіналізаваныя і мала на што могуць паўплываць у краіне. У той жа час адміністрацыйныя рэсурсы дзяржавы перажываюць сур'ёзны рост. Мацнейшае палажэнне дзяржавы (у параўнанні з грамадзянскай супольнасцю) выкліканае ў тым ліку і паспяховай распрацоўкай розных рычагоў ціску на

* Настасся Матчанка актыўна займаецца грамадскай дзейнасцю ў Беларусі, кіруе праектамі па развіцці грамадзянскай актыўнасці моладзі.

мясцовую грамадзянскую супольнасць і заснаванне праўрадавых “недзяржаўных арганізацый” (НДА), лаяльных да дзяржавы. Гэтыя арганізацыі дзейнічаюць без перашкод. У аўтарытарнай дзяржаве, у якую ператварылася Беларусь, многія НДА шчыльна звязаныя з уладамі і верныя ім. Такая расстаноўка сіл дазваляе праўрадавым НДА працаваць без перашкод і пашыраць віды і абсяг сваёй дзейнасці. У выніку грамадзянская супольнасць падзяляецца, або палярызуецца, і асноўным крытэрам падзелу служыць іх стаўленне да ўладаў. Размыванне канцэпту грамадзянскай супольнасці прысутнае натуральным чынам у няспелых грамадствах, у якіх няма акрэсленага і шырока прынятага панятку ці разумення грамадзянскай супольнасці.

Задача дадзенага артыкула – больш уважліва разгледзець, у якой ступені дзейнасць прадэмакратычных арганізацый дублюецца арганізацыямі, заснаванымі дзяржавай, і наколькі маштабнай з’яўляецца праблема падмены сапраўднай грамадзянскай супольнасці недзяржаўнымі арганізацыямі, арганізаванымі дзяржавай (НДААД). У той час як НДААД ураджаюць вялікай колькасцю сяброў, яны намагаюцца стварыць уражанне, што яны насамрэч прадстаўнікі грамадзянскай супольнасці, што часткова заваёўвае ім сімпатыі грамадства і нават дазваляе ім падмяняць сапраўдныя НДА. У такіх варунках становіцца ўсё цяжэй развіваць разуменне грамадскіх каштоўнасцяў. У дадзеным тэксце будуць абмеркаваныя і прааналізаваныя выпадкі, калі арганізацыі, створаныя дзяржавай, спрабуюць імітаваць дзейнасць прадэмакратычных НДА. Гэтае даследаванне большай часткай грунтуецца на выказваннях і інтэрв’ю практыкаў і экспертаў у дадзенай сферы. Гэта дадае практычны вымер даследаванню. Аналіз адзначае падмену на трох узроўнях (унутраная, знешняя і змяшаная) і падрабязна спыняецца на кожным з іх. Варта адзначыць, аднак, што гэты артыкул не з’яўляецца вычарпальным дакументам па НДААД і НДА Беларусі. Ён, хутчэй, з’яўляецца грунтам для далейшага даследавання тэмы.

Дзейнасць НДААД у Беларусі

Наўнасьць вялікай колькасці НДААД у Беларусі, на якія доўгі час не звярталі належнай увагі, з’яўляецца адным з самых важных чыннікаў для разумення таго, як дзейнічае беларуская грамадзянская супольнасць. НДААД – гэта арганізацыі, якія ў пэўнай ступені залежаць ад дзяржавы і часта ёй жа і створаныя. Цікава, што ў беларускім законе прапісаныя пэўныя арганізацыі, якія характарызуюцца як “дзяржаўныя асацыяцыі” ці “дзяржаўныя НДА”, але НДААД, пра якія пойдзе гаворка, істотна адрозніваюцца тым, што атрымліваюць значную падтрымку ад дзяржавы.

Калі больш уважліва прыгледзецца да НДААД, натуральна, яны і не пададуцца незалежнымі, паколькі ініцыятыва іх стварэння сыходзіла зверху, а не знізу. Акрамя таго, што іх стварылі ўлады, гэтыя арганізацыі яшчэ і падладжваюцца пад улады ў сваёй дзейнасці. Таму яны не дзейнічаюць дзеля абароны грамадскіх інтарэсаў, а з'яўляюцца дадатковым дзяржаўным кантролем над грамадствам. Прынцыпы прыняцця рашэнняў у іх не адпавядаюць ніякім дэмакратычным стандартам: яны распрацаваныя для рэалізацыі дзяржаўных, а не сваіх уласных задач. Беларускія ўлады, у сваю чаргу, выражаюць сваю прыхільнасць да НДААД, вызваляючы іх ад перашкод, з якімі звычайна сутыкаюцца іншыя арганізацыі. Фінансавая залежнасць таксама адыгрывае вялікую ролю, хаця некаторыя НДААД імкнуцца атрымаць фінансавую падтрымку з недзяржаўных крыніц.

Такім чынам, НДААД мае наступныя характарыстыкі: несамастойны рэжым стварэння арганізацыі, яе дзейнасці і прыняцця ёю рашэнняў, пашыраныя магчымасці ў параўнанні з іншымі арганізацыямі, арыентацыя на служэнне інтарэсам дзяржавы, а не грамадзянскай супольнасці. Такі феномен паўтарае агульнапрынятую практыку савецкіх часоў, калі любая добраахвотная дзяржаўная асацыяцыя была насамрэч яшчэ адной структурай, што дзейнічала на карысць камуністычнай партыі. Удзел у многіх такіх “добраахвотных” арганізацыях быў прымусовым, а таму савецкія грамадзяне ставіліся да іх без асаблівага энтузіязму.

Наяўнасць прадзяржаўных арганізацый забяспечвае большы кантроль і мацнейшае панаванне аўтарытарнай дзяржавы над грамадствам. Такія арганізацыі могуць стварацца, каб забяспечыць дзяржаўны кантроль у розных пластах грамадства і для розных групаў грамадзян (Егоров 2008, 43). Пры гэтым прастора для функцыянавання сапраўдных НДА значна звужаецца, і ўлады абмяжоўваць яе яшчэ больш, калі ўводзяць юрыдычныя нормы, што ўскладняюць працу НДА. Мехапізмамі ўскладнення працы НДА ў Беларусі служаць абавязковая рэгістрацыя арганізацый і крымінальная адказнасць за дзейнасць ад імя незарэгістраванай арганізацыі.

Віталь Сіліцкі знайшоў важны крытэр для адрознення прадэмакратычных ад праўрадавых арганізацый: “дэмакратычныя” НДА спецыялізуецца на правядзенні грамадскіх кампаній і семінараў, а праўрадавыя арганізацыі збольшага занятыя сацыяльнымі праектамі, дабрачыннасцю і арганізацыяй адпачынку (фестывалі, конкурсы і г.д.) (Сіліцкі 2009). У гэтым можна пераканацца, калі зазірнуць на інтэрнэт-старонкі дзвюх самых вядомых прадзяржаўных арганізацый – Беларускага рэспубліканскага саюза моладзі (БРСМ) і “Белай Русі”. Хаця агульная колькасць сябраў ураджае, як для Беларусі (яны сцвярджаюць, што ў іх шэрагах адпаведна 500 000 і 138 000 сябраў), іх старонкі не надта інфарматыўныя – там у якасці

асноўных мерапрыемстваў пералічаныя забаўляльныя (напрыклад, арганізацыя культурных мерапрыемстваў, канцэртаў, спартовых паездаў)¹. Дзейнасць гэтых дзвюх арганізацый як самых выразных прыкладаў НДААД будзе прааналізаваная далей.

Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі (БРСМ) – гэта самая вядомая НДААД у Беларусі. У яго структуру ўваходзяць іншыя арганізацыі, але дэтальнай інфармацыі пра іх у публічным доступе няма. БРСМ быў створаны ў 2002 годзе ў выніку зліцця дзвюх арганізацый – Беларускага патрыятычнага саюза моладзі і Беларускага саюза моладзі. Сёння БРСМ яднае ў сваіх шэрагах каля 500 000 маладых людзей ва ўзросце ад 14 да 31 года, што складае каля 19% ад усёй моладзі Беларусі. Насамрэч гэтыя паказнікі могуць быць скажонымі, бо ёсць сведчанні пра тое, як арганізацыя заваблівае людзей. Цягам апошніх гадоў на многіх маладых людзей ціснулі, змушаючы ўступіць у арганізацыю, а часам людзі высвятлялі, што яны запісаныя ў сябры арганізацыі, хаця ніколі не падавалі заявы на ўступленне (Polit.ru 2009).

Арганізацыя прываблівае моладзь фінансавымі стымуламі. Уладальнікі картак арганізацыі могуць купляць прадукты і атрымліваць паслугі са зніжкамі ў больш чым сотні рознічных крам і цэнтраў абслугі толькі ў Мінску. Па-за Мінскам сістэма зніжак для сябраў БРСМ працуе ў спартовых клубах і басейнах, а таксама ў салонах прыгажосці, крамах касметыкі і цэнтрах, дзе можна раздрукаваць дакументы і атрымаць іншыя паслугі, што, відавочна, карыстаецца папулярнасцю сярод моладзі. Фінансавыя стымулы прыцягваюць многіх маладых людзей у арганізацыю, паколькі Беларусь пастаянна перажывае эканамічныя крызісы. Гэта не стварае роўных умоў суіснавання з іншымі арганізацыямі, у якіх няма фінансавых магчымасцяў, каб стымуляваць уступленне новых сябраў. Лукашэнка з ахвотай выдае грошы БРСМ у абмен на яго падтрымку. Напрыклад:

... у 2011 годзе БРСМ атрымаў 20,5 мільярдаў беларускіх рублёў (каля 6,6 мільёна даляраў ЗША). Гэта складае 98% ад усёй сумы, выдаткаванай на фінансаванне моладзевых праектаў у Беларусі. Насамрэч БРСМ атрымлівае яшчэ больш. 13 студзеня 2003 года Лукашэнка падпісаў пастанову, паводле якой мясцовыя суполкі БРСМ мусяць фінансавацца з бюджэту мясцовых уладаў. Урад таксама быў адказны за рамонт галоўнага офіса БРСМ. Відавочна, што ўлады стваралі спрыяльныя ўмовы для развіцця моцнай ляяльнай да ўладаў моладзевай арганізацыі ў Беларусі (Астапеня 2012).

¹ Гл. афіцыйныя вэб-сайты БРСМ і “Белай Русі” на <<http://brsm.by/> і <http://www.belayarus.by/>>, наведаныя 17 снежня 2013 года.

Аднак інфармацыі пра тое, на што пайшлі гэтыя грошы, у публічным доступе няма, і яна нідзе не абмяркоўваецца. Хаця на інтэрнэт-старонцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь пералічаныя 16 арганізацый, якія атрымліваюць падтрымку ўрада, мэты гэтай патрымкі застаюцца невядомымі, як невядома і тое, ў якой ступені дзяржава дапамагае іншым арганізацыям. Падтрымка БРСМ насамрэч тлумачыцца жаданнем уладаў падарваць незалежныя НДА і іншыя грамадскія арганізацыі. Улады імкнуцца такім чынам падпарадкаваць дзяржаве бізнэс, дабрачынныя фонды і асабліва незалежныя моладзевыя арганізацыі (Lenzi 2002, 413). Прыклад БРСМ яскрава паказвае, як ажыццяўляецца такое падпарадкаванне. Арганізацыя атрымлівае грошы з дзяржаўнага бюджэту, хаця фармальна мае статус грамадскай арганізацыі і мусіць функцыянаваць на роўных умовах з усімі іншымі грамадскімі моладзевымі арганізацыямі. У дадатак рэжым паспяхова манапалізаваў грамадскую працу са значнай часткай беларускай моладзі. Але гэта будзе абмеркавана ніжэй.

Нашмат менш вядома пра другую НДААД – “Белую Русь”. Яна ўтварылася па такім жа ўзоры, як і БРСМ. У яе ўваходзяць былыя міністры, такія як былы міністр адукацыі і цяперашні намеснік кіраўніка Адміністрацыі прэзідэнта Аляксандр Радзькоў, дэпутаты парламента, рэктар Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта Пётр Кухарчык і рэктар Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта ўладзімір Шымаў, а таксама шматлікія іншыя дзяржаўныя чыноўнікі. Старэйшы мэнэджмент арганізацыі амаль цалкам (тры з чатырох намеснікаў старшыняў) працаваў у Палаце прадстаўнікоў (ніжэйшай палате беларускага парламента між 2008 і 2012 гадамі) (Шемякин 2012). Афіцыйны дыскурс прадстаўляе “Белую Русь” у якасці адной з вядучых буйных арганізацый, якая выражае інтарэсы ўсіх пластоў насельніцтва. На інтэрнэт-старонцы “Белай Русі” пазначана, што ў яе ўваходзяць 138 000 чалавек (на 1 траўня 2013 года), а таксама пералічаныя некаторыя віды дзейнасці арганізацыі. Аднак яе сапраўдная дзейнасць падобная да дзейнасці БРСМ і служыць “артыкуляваннем грамадскіх інтарэсаў” (Шемякин 2012).

Падсумоўваючы, варта сказаць, што НДААД былі створаныя на дапамогу ўладам і дзейнічаюць як дзяржаўныя адзінкі, якія валодаюць прывілеяванымі правамі ў параўнанні з іншымі арганізацыямі Беларусі і не прадстаўляюць інтарэсаў аўтэнтычнай грамадзянскай супольнасці.

НДА і НДААД: ці прысутная тут падмена?

Праўладныя арганізацыі, актыўныя сёння ў Беларусі, выраслі з савецкіх традыцыяў. Стварэнне такіх арганізацый практыкавалася ў Савецкім Саюзе для забеспячэння мацнейшага кантролю над

грамадствам і гарантавання яго ляальнасці да рэжыму. Беларускі палітолаг Чарноў наступным чынам апісвае дзейнасць прадзяржаўных грамадскіх арганізацый у Савецкім Саюзе:

Амаль кожны грамадзянін быў сябрам какой-небудзь грамадскай арганізацыі (напрыклад, прафсаюза, спартовага клуба і дзіцячых, юначых, жаночых аб'яднанняў ды асацыяцый ветэранаў) і працаваў на карысць гэтай арганізацыі – удзельнічаючы ў яе паседжаннях, абіраючы кіраўніцтва, сплочваючы ўнёскі, выконваючы рэгулярныя ці разавыя грамадскія заданні. У рэальнасці такая папулярнасць грамадскай актыўнасці была звязаная з энергічнай мабілізацыяй і прымусам і, акрамя ўсяго, была падкантрольная партыйнаму і дзяржаўнаму апарату. Кожны сегмент савецкага грамадства меў адну іерархічна структураваную грамадскую арганізацыю. Удзел у ёй быў абавязковым, а таму ўсеагульным. Упаўнаважаныя “грамадскія” арганізацыі былі ўбудаваныя ў агульную сістэму ўлады. Яны не былі самастойнымі і дзейнічалі выключна на загад камуністычнай партыі, якая вызначала канкрэтныя мэты і вектар развіцця арганізацыі, кантралявала прыняцце рашэнняў, выбар кіраўнікоў, строга рэгулявала дзейнасць супольнасці і трымала арганізацыі ў фінансавай залежнасці ад дзяржавы (Чернов 2009).

Цяжка ацаніць маштаб, у якім гэтая савецкая практыка ўсё яшчэ ўплывае на палітычнае жыццё і прадэмакратычную грамадзянскую супольнасць у Беларусі. Гэта можна патлумачыць тым, што адрозніць сапраўдныя ініцыятывы, якія сыходзяць ад грамадзянскай супольнасці, ад фэйкавых вельмі няпроста. Насамрэч амаль нерэальна знайсці аб'ектыўныя крытэры для дыферэнцыяцыі паміж НДА і НДААД (Егоров 2010а).

Дзяржаўны карпаратывізм у Беларусі

Даследчыкі аўтарытарызму, гаворачы пра дзяржаўны карпаратывізм, маюць на ўвазе выкарыстанне афіцыйна дазволенах грамадскіх арганізацый для абмежавання ўдзелу грамадзян у палітычным жыцці. Пры гэтым карпаратывізмам называецца наступнае:

Сістэма арганізацый, прызнаных або зарэгістраваных (калі не створаных) дзяржавай, якія прадстаўляюць яе інтарэсы і з'яўляюцца абавязковымі, неканкурэнтнымі, іерархічна структураванымі, выконваюць размеркаваныя між сабой функцыі і атрымліваюць, у адрозненне ад

іншых арганізацый сваёй катэгорыі, прывілеі ў абмен на права дзяржавы вызначаць, каго арганізацыя выбера ў кіраўнікі, якія яна высуне патрабаванні і з кім захоча супрацоўнічаць (Шмітэр 1974, 93).

Першапачаткова дадзена мадэль была распрацаваная для апісання ўзаемадзеяння дзяржавы і груп эканамічных інтарэсаў, але амаль адразу пачала выкарыстоўвацца і для аналізу іншых груп інтарэсаў, такіх, як НДА (Cawson 1985). Паводле гэтай мадэлі дзяржава высювае ўмовы, на якіх яна гатовая выдаць арганізацыі дазвол на дзейнасць. У той жа час улады прыціскаюць аўтэнтныя групы грамадзянскай супольнасці. Гэта прыводзіць да скарачэння колькасці арганізацый, дазваляючы дзяржаве сачыць за іх дзейнасцю і кіраваць іх сябрамі. Афіцыйная палітыка беларускіх уладаў у дачыненні да НДА і дэмакратычнай грамадзянскай супольнасці і ёсць ярскім прыкладам дзяржаўнага карпаратывізму. У механізме дзяржаўнага кантролю, накіраванага на абмежаванне прадстаўлення рэальных інтарэсаў у Беларусі, можна прасачыць дзве выразныя тэндэнцыі. Па-першае, улады нейтралізуюць ці абмяжоўваюць магчымасці грамадскай дзейнасці незалежных НДА, цалкам прыпыняючы дзейнасць самых развітых з гэтых арганізацый (Чернов 2007, 15). Для гэтага ўводзяцца перашкоды ў працэс рэгістрацыі арганізацый, і гэтаму таксама спрыяе агульная сітуацыя ў краіне, калі грамадзянская супольнасць мае недастаткова інструментаў для абароны сваіх інтарэсаў (праз сур'ёзныя абмежаванні свабоды слова і сходаў). Па-другое, улады ствараюць НДААД і іншыя грамадскія арганізацыі з тым, каб замяніць сапраўдныя НДА і праводзіць праўладную палітыку ў адпаведных пластах грамадства (Чернов 2007, 5).

Такая сітуацыя пагражае двума наступствамі ў сувязі з неразвітасцю палітычнай культуры. Па-першае, дзяржава ў дачыненні да слабейшай грамадзянскай супольнасці пачынае працэс інкарпарацыі і падмены сапраўдных механізмаў прадстаўлення людзьмі сваіх інтарэсаў. Па-другое, дзяржава можа сказаць уяўленне насельніцтва пра грамадзянскую супольнасць пры адсутнасці яе альтэрнатыўных форм. Гэта выклікае асабліваю заклапочанасць ва ўмовах сённяшняга палітычнага рэжыму ў Беларусі, у якім моц дзяржаўнага апарата залежыць ад слабой палітычнай культуры грамадства. Працэсы цэнтралізацыі дзяржаўнай улады і кансалідацыі аўтарытарнага рэжыму Лукашэнкі ўжо прывялі да сур'ёзнага заняпаду структур грамадзянскай супольнасці.

Значная колькасць грамадскіх арганізацый у Беларусі не проста шчыльна супрацоўнічае з урадавымі структурамі, але і ўключаная ў іх ды амаль цалкам залежыць ад волі палітычнай эліты (Сідаровіч 2007, 80). У выніку тая частка грамадства, якая мелася б быць плацдармам грамадзянскай супольнасці, у дадзены момант актыўна інкарпаруецца

ў дзяржаўныя структуры, ствараючы “гібрыдны дзяржаўна-грамадскі сектар” (Сідаровіч 2007, 75). Наступствы такога паяднання дзяржавы і грамадзянскай супольнасці відаць у выніках апытанняў 2005 і 2010 гадоў. Па гэтых выніках можна прасачыць тры важныя тэндэнцыі ў мэтакіраваным размыванні ўяўленняў грамадства пра НДА²:

Неразуменне ролі і функцый НДА і адсутнасць ведаў пра праблемы, з якімі сутыкаецца грамадзянская супольнасць. Грамадства не бачыць патрэбы адстойваць свае інтарэсы праз НДА і падтрымлівае ўвядзенне яшчэ больш жорсткіх мер кантролю над дзейнасцю НДА (Чавусаў 2005, 3–5).

Грамадства наагул слаба інфармаванае пра НДА. У 2005 годзе толькі 30,7% апытаных мелі ўласнае меркаванне (станоўчае ці адмоўнае) пра НДА, а рэшта (69,3%) не вызначыліся з пазіцыяй у дачыненні да грамадзянскіх, ці недзяржаўных, арганізацый у Беларусі (Чавусаў 2005, 3). Яшчэ адно даследаванне, 2010 года, паказвае, што 44% рэспандэнтаў не ведалі, што такое НДА наагул (Асамблея прадэмакратычных НДА і Цэнтр усходнееўрапейскіх даследаванняў 2010, 2). У беларускім грамадскім сектары няма значных арганізацый, якія былі б незалежныя ад уладаў. У апытанні 2010 года большасць рэспандэнтаў, адказваючы на адкрытыя пытанні пра НДА, маглі назваць толькі БРСМ, “Белую Русь” і Таварыства аховы правоў спажываўцоў, пры гэтым толькі нязначная колькасць апытаных назвала прадэмакратычныя НДА (Асамблея прадэмакратычных НДА і Цэнтр усходнееўрапейскіх даследаванняў 2010, 6).

У такой сітуацыі цяжка растлумачыць, што грамадзянская супольнасць – гэта структура, якая працуе асобна ад дзяржавы. Уяўленне насельніцтва пра НДА так і не вышла за межы стэрэатыпных уяўленняў, уласцівых савецкаму калектыўнаму стылю мыслення (часта такі стэрэатып наўмысна падтрымліваецца дзяржавай) (Чавусаў 2005, 7). Слабая інфармаванасць грамадства дазваляе ўладам ажыццяўляць сваю палітыку ў дачыненні да НДА і ўмацоўвае існую мадэль адносінаў паміж дзяржавай і грамадствам (Асамблея прадэмакратычных НДА і Цэнтр усходнееўрапейскіх даследаванняў 2010, 10). Людзі або не ўспрымаюць сектар “валанцёраў” у якасці складовай часткі “грамадзянскай супольнасці” (пад “валанцёрскім” сектарам разумеюць арганізацыі, ляяльныя рэжыму), або разглядаюць “грамадзянскую супольнасць” выключна як “дэмакратычную грамадзянскую супольнасць” (выключаючы з яе праўладныя арганізацыі). Насельніцтву цяжка ўспрыняць ідэю

² Названія тэндэнцыі былі вызначаныя на падставе аналізу наступных справаздачаў: (1) Юры Чавусаў, “Грамадскія аб’яднанні: іх роля ў сучасным грамадстве. Аналітычная запіска па выніках нацыянальнага сацыялагічнага апытання”, Мінск, верасень 2005; (2) Assembly of Pro-Democratic NGOs and Eastern Europe Studies Centre, ‘Non-governmental organisations: their role in the modern Belarusian society, Briefing note on the results of a national poll’, Minsk, 2010.

суіснавання “дэмакратычных” і “праўладных” структур у межах адной грамадзянскай супольнасці. Яно дапускае, што праўладныя арганізацыі адрозніваюцца ад дэмакратычных палітычных і дэмакратычных нейтральных арганізацыяў, але НДА самі па сабе пакуль здаюцца насельніцтву поўнай абстракцыяй (Чавусаў 2005, 13). Падчас даследавання 2010 года таксама высветлілася: каля 40% апытаных людзей уважаюць, што НДА павінныя дапамагаць дзяржаве і дзейнічаць ад яе імя (Асамблея прадэмакратычных НДА і Цэнтр усходнееўрапейскіх даследаванняў 2010, 4). Можна з пэўнасцю сказаць, што гэта тыповае ўяўленне беларусаў пра НДА.

З вышэйсказанага відаць, што роля НДААД у беларускай палітычнай мадэлі ўзмацняецца, што яшчэ больш дэфармуе ідэю грамадзянскай супольнасці. У тым, што датычыць дзейнасці грамадзянскай супольнасці, НДА падзяляюцца паводле ступені іх залежнасці/незалежнасці ад дзяржавы (паколькі НДААД звычайна займаюцца пытаннямі спорту і арганізацыяй культурнага адпачынку). Грамадзянская супольнасць у Беларусі яшчэ нясталая, а таму і мадэлі ўдзелу ў ёй яшчэ не склаліся да канца. Уяўленне насельніцтва пра грамадзянскую супольнасць і ролю грамадзянскага сектара фармуецца пад уплывам усіх аспектаў гібрыднага грамадства. Такім чынам, можна сцвярджаць, што Беларусь адраджае старую карпаратывісцкую сістэму групаў інтарэсаў у сферы адносінаў дзяржавы і грамадзянскай супольнасці – з адным значным адрозненнем: гэта “ўжо не таталітарны (посттаталітарны), а класічны аўтарытарны карпаратывізм” (Чернов 2007, 4).

Адносіны дзяржавы з НДА і НДААД

Грамадзянская супольнасць як публічная сфера дзейнасці грамадзянаў, у якой прыватныя асобы самаарганізуюцца, каб адстойваць свае інтарэсы ў розных аспектах жыцця, часта ўяўляецца незалежнай ад дзяржавы. Сучаснае класічнае разуменне грамадзянскай супольнасці адносіць яе да “трэцяга сектара” – у адрозненне ад дзяржавы ці рынку (Соргу 2010, 11). Аднак у Беларусі правілы гульні для грамадзянскай супольнасці вызначаюцца амаль без выключэнняў дзяржавай. Такім чынам, дзяржава апасродкавана ўплывае на грамадзянскую супольнасць, у той жа час пазбаўляючы яе такога ж права. Паколькі больш шчыльныя сувязі з уладамі могуць прынесці адчувальныя выгады арганізацыям, важна звярнуць увагу на тое, у якой ступені арганізацыі звязаныя з урадавымі структурамі або залежныя ад іх. Мае сэнс уважліва разгледзець цэлы шэраг мадэляў дачыненняў дзяржавы з НДА і НДААД.

Хаця дзяржава валодае цэлым наборам інструментаў, з дапамогай якіх яна можа – з карысцю ці са шкодай – паўплываць на стан сектара

НДА, адносіны між грамадзянскай супольнасцю і ўрадам могуць быць рознымі: гэта можа быць палітыка неўмяшальніцтва, актыўнага заахвочвання, супрацоўніцтва, кааптаванасці ці кантролю (Clark 1993, 8). Найбольш спрыяльны для асобных НДА палітычны курс характарызуецца мінімальнымі юрыдычнымі складанасцямі, пры якіх арганізацыя валодае поўнай свабодай атрымліваць фінансавую падтрымку ад каго б яны ні захацелі, выказваць сваю пазіцыю і свабодна ўступаць у асацыяцыі (Clark 1993, 9). У беларускіх НДА няма такіх правоў, паколькі дачыненні дзяржавы з грамадствам заснаваны на кантролі. Дзяржава ажыццяўляе кантроль праз усёахопную ідэалогію, падпарадкаванне сродкаў масавай інфармацыі, рэпрэсіі палітычных актывістаў, непрыняцце і ўціск любой формы грамадзянскай незадаволенасці. У краіне створаныя шматлікія перашкоды для дзейнасці НДА, уключаючы сумнавядомы артыкул 193.1 Крымінальнага кодэкса Беларусі. Кажучы простымі словамі, паводле гэтага артыкула дзейнасць незарэгістраваных арганізацыяў падлягае крымінальнай адказнасці.

Такі кантроль кансалідаваўся паступова цягам усяго кіравання Лукашэнкі. Пачынаючы з 1995 года прэзідэнт узмацняў свой рэжым, вызваляючыся ад сваіх апанентаў, ад любога, хто мог бы супернічаць з ім на палітычнай арэне. Ён сканцэнтраваў у сваіх руках усю ўладу, падпарадкаваўшы сабе парламент, судовую сістэму і праваахоўныя органы. Рашучае правядзенне гэтых мераў дала прэзідэнту карт-бланш на прызначэнне і звальненне людзей з ключавых пасадаў у гэтых структурах. Стратэгія карпаратывізму ў аўтарытарнай дзяржаве прадугледжвае і падкантрольны стан НДА ў краіне. Зарэгістраваць арганізацыю становіцца праблематычна, масава з'яўляюцца НДААД, каб запабегчы стварэнню знізу сапраўды незалежных НДА і прыцягнуць фінансаванне замежных краін і донараў (Heurling 2010, 222).

Дзяржава з большай ахвотай супрацоўнічае з НДААД, чым з НДА, каб лягчэй кантраляваць іх дзейнасць і кірунку фінансавання. Паколькі дзяржава не заўжды здольная забяспечыць патрэбы НДААД, якія яна ж стварыла, міжнародныя фонды адкрываюць дадатковыя магчымасці для такіх арганізацый (Грына Жыхар, інтэрв'ю №3, 2013). Стварэнне НДААД пашырае магчымасці падкантрольных дзяржаве актывістаў і, у прыватнасці, адкрывае доступ да такіх знешніх фондаў. Пераход фінансавання ад дзяржавы да грамадзянскай супольнасці з'яўляецца дадатковым фактарам у аналізе намераў дзяржавы выкарыстоўваць НДААД у якасці атрымальнікаў міжнароднай падтрымкі. Апошнім часам назіраецца ўстойлівы рост донарскай дапамогі грамадзянскай супольнасці ў Беларусі. ЕС і ЗША павялічылі аб'ёмы фінансавай дапамогі сектару “кіравання і грамадзянскай супольнасці” пасля прэзідэнцкіх выбараў 2010 года і ўціску свабод, якім яны суправаджаліся. ЕС павялічыла аб'ём сваёй падтрымкі

ў паўтара раза, а ЗША – на 12%. Гэта тэндэнцыя была выразна заўважная яшчэ ў 2010 годзе, калі такія донары, як ЗША, Нямеччына, Швецыя і Францыя значна знізілі размеркаванне сваёй фінансавай дапамогі праз дзяржаўныя структуры і перанакіравалі іх на карысць грамадзянскай супольнасці. У 2006, напрыклад, дзяржаўныя структуры, а не грамадзянская супольнасць, атрымалі ўдвая больш грошай, чым у 2010 годзе. У 2011 грамадзянская супольнасць атрымала ў 11 разоў больш фінансавай дапамогі, чым дзяржава (Шило і Егоров 2013, 16).

Яшчэ адной прычынай больш спрыяльнага стаўлення дзяржавы да НДААД, чым да НДА, з’яўляецца тое, што дзяржава можа перакласці частку сваёй працы на спансаваную арганізацыю і працягваць карыстацца плёнам гэтай працы. Апісанне НДА як “структур, нанятых дзяржавай” дастаткова трапна характарызуе сутнасць гэтых арганізацый (Ірына Жыхар, інтэрв’ю №3, 2013). Абіраючы “лёгка шлях”, дзяржава супрацоўнічае з НДААД, якія сама ж і стварыла, каб выціснуць сапраўдныя НДА з працэсу прыняцця рашэнняў ці каб пазбавіць іх голасу ў абмеркаванні ключавых праблемаў. Пры гэтым няправільна было б лічыць, што любое супрацоўніцтва з дзяржавай ператварае арганізацыю ў праўладную. Істотная тут ступень незалежнасці, якую арганізацыя гатовая захаваць у абмен на згаданае супрацоўніцтва. Для некаторых арганізацый супрацоўніцтва з дзяржавай ці нават падтрымка дзяржавы становіцца асноўным фактарам пры планаванні сваёй дзейнасці. Яны гатовыя ахвяраваць свёй незалежнасцю дзеля таго, каб проста існаваць і працягваць выконваць сваю працу. Гэта пераважна датычыць арганізацый, што працуюць у тых сферах, дзе цяжка абысціся без дзяржаўнай падтрымкі (напрыклад, арганізацыі, што працуюць з людзьмі з абмежаванымі фізічнымі магчымасцямі ці з групамі сацыяльнай рызыкі) (Таццяна Пашэвалава, інтэрв’ю №1, 2013 і Юры Чавусаў, інтэрв’ю №6, 2013).

Праз розныя ўзроўні залежнасці арганізацый ад дзяржавы дэмаркацыйная лінія, якая падзяляе арганізацыі на тыя, што проста супрацоўнічаюць з дзяржавай, і праўрадавыя, падаецца вельмі тонкай. У той жа час у такой аўтарытарнай дзяржаве, як Беларусь, пэўная ступень супрацоўніцтва магчымая нават з дэмакратычна арыентаванымі НДА, якія, не ахвяруючы сваёй незалежнасцю, могуць стаць карыснай сувяззю і партнёрам для ўладаў. Інтэрэсы дзяржавы ва ўзаемадзейні з грамадзянскім сектарам могуць часам супадаць з інтарэсамі грамадзянскай супольнасці: улады не могуць дапусціць з’яўлення груп, якія б успрымаліся альтэрнатывай дзяржаве. Калі ж такія групы паўстаюць, іх выціскаюць на ўзбочча грамадскага жыцця ці замяняюць праўрадавай структурай (Андрэй Егоров, інтэрв’ю №5, 2013).

Практыка паказвае, што супрацоўніцтва магчымае нават для незарэгістраваных арганізацыяў. Праўда, поспех такога супрацоўніцтва пераменны і залежыць ад сферы супрацоўніцтва (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю №1, 2013 і Ганна Герасімава, інтэрв'ю №4, 2013). Дзяржава дазваляе адкрытае супрацоўніцтва ў некаторых сферах (напрыклад, у сферы аховы навакольнага асяроддзя), але ў той жа час забараняе закранаць іншыя пытанні, якія датычаць інтарэсаў дзяржавы, напрыклад выбарчую рэформу. Аднак такое супрацоўніцтва нетрывалае і не здымае тых перашкод, з якімі арганізацыі сутыкаліся раней. Больш за тое, яно не змяншае цяжкасцяў, звязаных з працай у неспрыяльных умовах. Так, адна і тая ж арганізацыя можа паспяхова супрацоўнічаць з дзяржавай па адным пытанні і мець дыяметральна супрацьлеглы вынік у іншых справах (Андрей Егоров, інтэрв'ю №5, 2013). Яркім прыкладам могуць паслужыць экалагічныя НДА, якія пасля паспяховых кампаній супраць асушэння балот заняліся кампаніяй супраць пабудовы атамнай электрастанцыі і не проста не атрымалі ніякай падтрымкі з боку ўладаў, але і сутыкнуліся з сур'ёзнымі перашкодамі (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю №1, 2013).

Некаторыя НДА часта абіраюць стратэгію “наменклатурнага дыялогу” ў сваіх дачыненнях з дзяржавай з прагматычных, а не ідэалагічных меркаванняў. Пад “наменклатурным дыялогам” ў дадзеным выпадку разумеецца:

...развіццё праграмы рэформ у канкрэтных кірунках і яе ажыццяўленне з дапамогай уладаў, што можа таксама весці да адмовы ад некаторых палітычных вымогаў на карысць эвалюцыйных рэформ (EuroBelarus 2013).

Аднак станоўчыя вынікі і, адпаведна, узровень жаданага супрацоўніцтва могуць быць зніжаныя “палітычнымі характарам” дзейнасці такіх арганізацый. Хаця ёсць арганізацыі, якія займаюцца выключна аказаннем паслугаў і такім чынам унікаюць палітызацыі сваёй дзейнасці (і паводле некаторых экспертаў колькасць такіх арганізацый расце) (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю №1, 2013), ёсць і іншыя арганізацыі, што імкнуцца паўплываць на дзяржаўную палітыку і ўзяць удзел у вырашэнні шматлікіх праблем. У Беларусі гэта ўспрымаецца рэжымам як “палітыка”. Падводзячы вынік, можна сказаць, што для супрацоўніцтва дзяржавы з арганізацыямі мусяць быць выканана некалькі ўмоў: а) супрацоўніцтва магчымае толькі ў пэўных сферах; б) дзейнасць арганізацыі не мусяць успрымацца як пагроза рэжыму; в) шансы супрацоўніцтва вырастаюць у тых выпадках, калі праблема не востра палітычная.

Ці ёсць падмена?

Канцэпцыя “падмены” была распрацаваная для апісання сітуацый, пры якіх улады не могуць забяспечваць грамадства неабходнымі паслугамі і гэтую ролю пачынае выконваць грамадзянская супольнасць (Posner 2004, 237). У аснове такой канцэпцыі ляжыць вера ў тое, што дзяржава “добрая” па азначэнні і што адносіны між дзяржавай і грамадзянскай супольнасцю альбо дапаўняльныя, альбо замяшчальныя. Са зніжэннем эфектыўнасці дзяржавы нефармальныя грамадскія групы пераймаюць яе функцыі (Nagayan 1999, 16). Аднак моцны і рэпрэсіўны ўрад можа сур’ёзна ўскладніць існаванне грамадзянскай супольнасці. Пазнаёміўшыся з механізмам дзеяння беларускіх НДААД у тэорыі, звернемся да аналізу канкрэтных выпадкаў.

Як было сказана вышэй, беларускія ўлады здзяйсняюць кантроль над грамадзянскай супольнасцю і ўжо адраділі дзяржаўную карпаратывісцкую мадэль. У гэтым раззеле мы прааналізуем апошнія выпадкі, калі НДААД выступалі ці прынамсі імкнуліся выступіць прадстаўнікамі прадэмакратычных НДА. Гэта дапаможа нам зразумець, як адбываецца падмена грамадзянскай супольнасці праўладнымі структурамі. Выпадкі такой падмены можна аб’яднаць у тры групы: стварэнне афіцыйных арганізацый і структур у супрацьвагу незалежным прадэмакратычным НДА; удзел НДААД, ці іх прадстаўнікоў, у ацэнцы стану грамадзянскай супольнасці ў Беларусі; а таксама выпадкі атрымання НДААД грошай, вылучаных на дзейнасць прадэмакратычных арганізацый. Усе тры групы выпадкаў будуць прааналізаваныя ніжэй.

Стварэнне “афіцыйных” арганізацый у супрацьвагу прадэмакратычным НДА

Аўтарытарныя дзяржавы часта ствараюць арганізацыі, якія былі б супрацьвагай прадэмакратычным НДА і імітавалі б іх дзейнасць. Фармальныя НДА, якія існавалі толькі на паперы, таксама ствараліся і ў СССР, таму гэтая з’ява не зусім новая. Адзін з самых першых прыкладаў сімулятыўных арганізацый у гісторыі незалежнай Беларусі здарыўся на пачатку 1990-х гадоў, калі беларускія НДА распачалі праграмы па барацьбе з наступствамі чарнобыльскай аварыі. Фінансаванне ішло наўпрост у НДА, мінаючы дзяржаўныя структуры. Пасля 1994 года былі створаныя НДААД для атрымання грошай, прызначаных на барацьбу з наступствамі чарнобыльскай аварыі, і такім чынам праграмы дапамогі ахвярам “адзяржавіліся” (Мацкевіч 2012, 45). Падобнае здарылася і з праграмамі, якія працавалі з матэрыяльным забеспячэннем дзяржаўных структур (абмундзіроўка

памежных войск, барацьба з гандлем людзьмі і наркотыкамі, і г.д.). Улады стваралі фіктыўныя арганізацыі, якія існавалі толькі на паперы і складаліся з дзяржаўных чыноўнікаў (Мацкевіч 2012, 54).

Падобная практыка адбывалася таксама і ў іншых краінах. Напрыклад, у Славакіі часоў Мечыяра ў сярэдзіне 1990-х гадоў улады разглядалі грамадзянскую супольнасць як пагрозу і масава стваралі НДААД для ўзмацнення кантролю над ёй. Так, незалежнай Радзе моладзі Славакіі быў супрацьпастаўлены Славацкі моладзевы кангрэс, які складаўся з прадстаўнікоў моладзевых структур кааліцыі пры ўладзе ў часы Мечыяра. Падобная сітуацыя склалася і з Славацкім сіндыкатам журналістаў і Асацыяцыяй славацкіх журналістаў (Forbrig 2004, 260). За такім жа ўзорам разгортваюцца падзеі і ў сённяшняй Беларусі. Назвы арганізацый часта надзіва падобныя, праз што становіцца яшчэ больш складана іх разрозніць. Маючы такія прывілеі, як доступ да дзяржаўных фондаў і адсутнасць перашкод для дзейнасці, гэтыя арганізацыі падпарадкоўваюць свае мэты і задачы дзяржаўным і дзейнічаюць у межах панавальнай ідэалогіі. Аднымі з самых яркіх прыкладаў сімулятыўных НДА з'яўляюцца арганізацыі, якія займаюцца справамі моладзі, – БРСМ, Нацыянальная моладзевая рада і дзіцячая арганізацыя “Рада”.

Беларускі нацыянальны савет моладзевых і дзіцячых арганізацый “Рада” быў парасонавай арганізацыяй, што аб'ядноўвала зарэгістраваныя ды незарэгістраваныя асацыяцыі, утвараючы платформу для дыялогу і прадстаўляючы самыя розныя групы моладзі. БРСМ, пасля стварэння ў 2002 годзе, імкнуўся ўступіць у “Раду”. Аднак “Рада” адхіліла заяўку БРСМ на адным са сходаў, каб пазбегнуць манопалізацыі і дзяржаўнага кантролю над дзейнасцю беларускай моладзі. Пасля такога рашэння арганізацыя і яе сябры сутыкнуліся з ціскам і крытыкай. Сам прэзідэнт, падчас свайго штогадовага звароту да народа ў 2003 годзе, выказаўся пра вялікую ролю беларускай моладзі ў жыцці грамадства і пра адказнасць дзяржавы за развіццё яе патэнцыялу:

Значную ролю мусіць адыграць Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі. Ён мусіць паказаць сябе таленавітым арганізатарам, лідарам моладзевага руху Беларусі. Замест гэтага, БРСМ, адразу пасля стварэння ў 2002 годзе, патрапіў пад парасон так званай “Рады”. Вялізная арганізацыя патрапіла пад нейкі зношаны парасон... (Послание Президента 2003).

Перад гэтым “Рада” ў пэўнай ступені супрацоўнічала з уладамі, аднак ад 2003 года ўсе дачыненні перапыніліся. Ад 2003 да 2006 года дзяржава актыўна аказвала ціск на арганізацыі, што ўваходзілі ў “Раду”, пакуль яны не былі знішчаныя альбо не выйшлі з яе. 3 30

арганізацый, што ўваходзілі ў “Раду”, у 2006 годзе засталася ўсяго 7 (Белорусы і рынок 2006). Супраць “Рады” пачаўся судовы працэс. Яе рахункі былі замарожаныя, і арганізацыя была афіцыйна закрытая ў 2006 годзе пасля анулявання яе рэгістрацыі. Дзяржава, відавочна, была зацікаўленая, каб манапалізаваць грамадскую працу з моладдзю. Каб дамагчыся гэтага, дзяржава астракізавала адну з самых вядомых моладзевых арганізацый свайго часу і спрычынілася да яе закрыцця.

Пасля ліквідацыі “Рады”, БРСМ, пад пільным патранажам дзяржавы, пачаў выбудоўваць сабе імідж галоўнай моладзевай арганізацыі як унутры дзяржавы, так і за мяжой. Спрабуючы зацвердзіцца на міжнароднай арэне, БРСМ тройчы дасылаў заяўкі на ўступленне ў Еўрапейскі моладзевы форум, а таксама некалькі разоў намагаўся пазбавіць “Раду” яе статусу арганізацыі-сябры Форуму. На сёння БРСМ удзельнічае ва ўсіх дзяржаўных моладзевых і адукацыйных праграмах, пры гэтым яго функцыі ў гэтых праграмах афіцыйна прапісаныя ва ўказах прэзідэнта. Нягледзячы на наяўнасць іншых арганізацый, першыя ролі ва ўсіх праграмах адведзеныя БРСМ, паколькі менавіта яго падтрымліваюць улады. БРСМ быў узвышаны да статусу вядучай арганізацыі, выцясняючы іншыя структуры з такімі ж мэтавымі аўдыторыямі.

Улады запалохваюць магчымым крымінальным пераследам тыя арганізацыі, што маглі б стварыць канкурэнцыю НДААД, і гэтым самым юрыдычна забяспечваюць бесперашкоднае функцыянаванне апошніх. З увядзеннем абавязковай рэгістрацыі (а яе выдача знаходзіцца цалкам у руках дзяржавы), прастора для дзейнасці лаяльных арганізацый імкліва пашыраецца за кошт выціснутых НДА (як паказана на прыкладзе дзвюх згаданых вышэй арганізацый). Такім чынам, дачыненні дзяржавы і грамадства характарызуюцца наданнем перавагі арганізацыям, лаяльным да ўладаў (Сідаровіч 2007, 79).

У 2003 годзе быў створаны Беларускі камітэт моладзевых арганізацый (БКМА), які разам з БРСМ мусіў капіваць дзейнасць “Рады” і іншых арганізацый моладзевай сферы. На дадзены момант у склад БКМА ўваходзіць 39 моладзевых і дзіцячых арганізацый, і яго галоўнай задачай з’яўляецца “паляпшэнне адносінаў між грамадскімі арганізацыямі і ўладамі” (Мониторинг общественного мнения в Беларуси 2010). Аднак БКМА існуе толькі на паперы. У яго няма інтэрнэт-старонкі, а інфармацыя пра яго дзейнасць абмежаваная. Сябры камітэта не ведаюць нічога ні пра яго структуру, ні пра яго дзейнасць. Іх запрасілі толькі на першы сход. Некаторыя з іх не давалі згоды на ўключэнне ў арганізацыю (Альтэрнатыву моладзевая платформа 2011).

Яшчэ адным прыкладам дублявання арганізацый з’яўляецца Саюз пісьменнікаў. Арганізацыя страціла ўсю маёмасць, бо яе кіраўніцтва

не хацела выракацца дэмакратычных прынцыпаў і слугаваць уладам. Улады ж ініцыявалі раскол у Саюзе і падтрымалі стварэнне новага – лаяльнага да дзяржавы – Саюза пісьменнікаў Беларусі (СПБ) у 2005 годзе (Мацкевіч 2012, 46). На яго чале стаіць Мікалай Чаргінец, старшыня Камітэта замежных спраў і Рады нацыянальнай бяспекі верхняй палаты беларускага парламенту. СПБ быў створаны для забеспячэння патрэб дзяржавы ў мастацкай і літаратурнай сферах і атрымлівае значную падтрымку з боку ўладаў. Сябры СПБ цалкам падтрымліваюцца дзяржавай (Сідаровіч 2007, 80). Тое самае адбылося з Саюзам польскай меншасці: цяпер у краіне існуюць два саюзы, адзін – праўладны, другі – апазіцыйны.

Іншыя выпадкі стварэння ўладамі лютэрскавых арганізацый уключаюць прадэмакратычную Беларускаю асацыяцыю журналістаў і яе праўладную версію – Беларускі саюз журналістаў, Беларускі саюз жанчын (праўладная) і Беларускаю асацыяцыю працоўных жанчын (прадэмакратычная), “Зялёную сетку” (прадэмакратычная) і праўладную арганізацыю “Экалагічная ініцыятыва”, а таксама афіцыйныя і прадэмакратычныя (г.зн. незалежныя) прафсаюзы. Гэта толькі самыя вядомыя выпадкі, якія часта згадваюцца ў публічнай прасторы. Падобныя НДААД ствараюць імітацыю грамадскага дыялогу ў краіне. Калі ўладам неабходна давесці сваю дэмакратычнасць, яны прыводзяць прыклады НДААД, у той жа час выцяснюючы непадкантрольныя ім НДА (Егоров 2011, 43).

Дзяржаўную падтрымку НДААД часта атрымліваюць за кошт сапраўдных НДА. У адказ НДААД мусяць выконваць загады ўладаў. Гэта выразна відаць падчас выбарчых кампаніяў, у якіх ключавую ролю адыгрываюць НДААД: сябры выбарчых камісій і назіральнікі часта прызначаюцца менавіта з шэрагаў такіх структур. У справаздачы па перадвыбарчай кампаніі 2010 года “Праваабаронцы за свабодныя выбары” паказана, што большасць беларускіх назіральнікаў былі прадстаўнікамі праўладных асацыяцый і палітычных партый, лаяльных да ўладаў:

Большасць назіральнікаў (20 715 з 39 619) прадстаўлялі пяць самых вялікіх НДААД: Белую Русь, Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі, Беларускі жаночы саюз, Беларускаю асацыяцыю ветэранаў і Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі... Іх задачай было супрацьдзейнічаць назіральнікам з прадэмакратычных арганізацый і журналістам (Доклад по результатам независимого наблюдения 2011).

БКМА, акрамя назірання на выбарах і ўдзелу ў выбарчых камісіях, праводзіць і апытанні грамадскай думкі. Вынікі гэтых апытанняў звычайна супадаюць з афіцыйнымі вынікамі выбараў. Цікава, што

толькі дзве беларускія арганізацыі атрымалі дазвол праводзіць апытанне на выхадзе з выбарчых участкаў падчас апошніх прэзідэнцкіх выбараў (2010 года) – БКМА і аналітычны цэнтр “Эжаом”. Апошні быў створаны непасрэдна Адміністрацыяй прэзідэнта, і праведзеныя ім ранейшыя апытанні на выбарах выклікалі неадназначную рэакцыю падчас рэферэндума 2004 года і выбараў 2006 году. Вынікі гэтых экзіт-полаў былі супрацьлеглымі вынікам, атрыманым балтыйскай філіяй “Gallup” і іншымі незалежнымі назіральнікамі, такімі як UA REGNUM. Гэта дае падставы сумнявацца ў метадалогіі “Эжаом”.

Структуры, створаныя для імітацыі дыялогу з грамадзянскай супольнасцю

Акрамя стварэння арганізацый, што імітуюць дзейнасць НДА, вядомыя выпадкі існавання структур грамадзянскай супольнасці, якія ствараюць выгляд супрацоўніцтва дзяржавы і грамадзянскай супольнасці. Адзін з прыкладаў звязаны з адкрыццём у Мінску Кансультацыйна-маніторынгавай групы АБСЕ (КМГ) пасля закрыцця фонду Сораса ў 1997 годзе. Як апісвае Лензі:

Прадстаўніцтва было адкрытае, каб дапамагаць беларускім уладам і грамадзянскай супольнасці развіваць дэмакратычныя структуры еўрапейскіх стандартаў і каб сачыць за выкананнем Беларуссю абавязкаў АБСЕ. Пасля працяглых перамоў прадстаўніцтва нарэшце дазволілі адкрыць у жніўні 1998 года. Хаця яно магло стаць эфектыўным пасярэднікам між Адміністрацыяй прэзідэнта і структурамі грамадзянскай супольнасці, ігнараванне рэжымам усякага сур’ёзнага дыялогу не дазволіла місіі разгарнуць сваю дзейнасць. Лукашэнка спыніў супрацоўніцтва і пачаў разыгрываць палітычны дыялог з абачліва выбранымі прадстаўніцтвамі праўладнымі НДА (2002, 412).

У якасці прадстаўнікоў грамадзянскай супольнасці беларускія ўлады падключылі да дыялогу шэраг арганізацый, сфера дзейнасці якіх нават не датычыла актуальных пытанняў. Так рэжым дэманстраваў уяўны дыялог між грамадзянскай супольнасцю і дзяржавай. НДААД такім чынам паказвалі сваю лаяльнасць і не выказвалі ніякіх крытычных заўваг (Мацкевіч 2012, 47). Іх прысутнасць яшчэ больш легітымізавала рашэнні прэзідэнта і дазваляла станоўча ацэньваць статус-кво ў Беларусі. Тым не менш нельга разглядаць гэтую імітацыю як сапраўдны дыялог з грамадствам. Сітуацыя не спрыяла прыцягванню да дыялогу ўсіх існых арганізацый грамадзянскай супольнасці. У 2009 годзе ў Адміністрацыі прэзідэнта Рэспублікі Беларусь была

створаная Грамадская кансультацыйная рада (ГКР), задачай якой было:

...абмяркоўваць актуальныя пытанні развіцця дзяржавы і грамадства, распрацоўваць прапановы па актыўным падключэнні Беларусі ў глабальныя працэсы, рыхтаваць праграмы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця краіны (tut.by 2009a).

Туды былі запрошаныя не толькі НДААД, але і прадстаўнікі прадэмакратычных НДА. Мелася на ўвазе, што ГКР будзе рэгулярна збірацца і абмяркоўваць надзённыя пытанні, а вынікі абмеркаванняў будучыя накіроўвацца ў афіцыйныя структуры. Аднак не быў прадуманы механізм зваротнай сувязі. І невядома, ці разглядаліся парады сябраў ГКР на дзяржаўным узроўні наагул (Новая Европа 2009). Хаця пра паспяховаць ГКР існуюць розныя меркаванні, варта прыгадаць некалькі істотных асаблівасцяў яе функцыянавання.

ГКР была створана старшынёй Адміністрацыі прэзідэнта Ўладзімірам Макеем. Ён асабіста, без публічнага абмеркавання, прызначыў усіх прадстаўнікоў ГКР. Парадак дня паседжанняў звычайна таксама фармаваўся старшынёй Адміністрацыі прэзідэнта (Яраслаў Бекіш, *Інтэрв'ю №7*, 2013). Стварэнне Рады супала па часе з абвясчэннем праграмы Ёсходняга партнёрства, у якой беларуская грамадзянская супольнасць атрымлівала права голасу на міжнародным узроўні ў межах заснаванага Форуму грамадзянскай супольнасці Ёсходняга партнёрства. У 2010 годзе Ўладзімір Макей выказаў гатоўнасць ГКР Адміністрацыі прэзідэнта прадстаўляць Беларусь на Форуме грамадзянскай супольнасці Ёсходняга партнёрства (Белапан 2010). Цікава, што Макей выказаў намер дасягнуць такога прадстаўніцтва нягледзячы на тое, што Нацыянальная платформа Форуму грамадзянскай супольнасці ўжо была створаная. Ужо адбылася працэдура адбору, былі выбраныя сябры дэлегацыі, і ГКР фармальна не магла разлічваць на ўдзел у Форуме (Егоров 2010b). Яе заяўку на ўдзел абгрунтавалі тым, што ГКР – гэта “сур’ёзная структура ў беларускім грамадстве і яе меркаванні ўлічваюцца пры афіцыйным прыняцці рашэнняў” (*Новая Европа* 2010). Падобныя заявы не павінны былі прымацца бяздоказна, бо няма ніякіх празрыстых ці дэмакратычных механізмаў для іх пацверджання.

Згодна са схемай удзелу ГКР у Форуме грамадзянскай супольнасці, Адміністрацыя прэзідэнта вызначыла склад дэлегацыі (Мацкевіч 2012, 51). Гэта была спроба кантраляваць грамадзянскую супольнасць не толькі знутры краіны, але і звонку – прадстаўляючы грамадзянскую супольнасць за мяжой. Эксперты пацвердзілі імітацыйны характар ГКР на публічных слуханнях, ініцыяваных НДА з тым, каб абмеркаваць месца і мэтаў ГКР (Егоров 2010b). Пасля таго як ГКР заявіла пра

жаданне ўдзельнічаць у Форуме грамадзянскай супольнасці, былі створаныя платформы грамадзянскай супольнасці ў межах праекта АБСЕ “Развіццё магчымасцяў супрацоўніцтва ўладаў і арганізацый грамадзянскай супольнасці”. Юры Загуменнаў і яго арганізацыя, Цэнтр падтрымкі асацыяцый і фундацый (ЦПАФ), ініцыявалі стварэнне дванаццаці платформ (напрыклад, адукацыйнай, культурнай, праваабарончай, платформы па сацыяльнай бяспецы і бізнэсе). Гэты працэс мусіў завяршыцца стварэннем агульнанацыянальнай платформы НДА пад патранажам ГКР (Егоров 2010а).

Аднак прадэмакратычныя НДА ўжо стварылі агульнанацыянальную платформу НДА, якая яднала розныя арганізацыі ў межах Нацыянальнай платформы Форуму грамадзянскай супольнасці Ўсходняга партнёрства (НП ФГС). Такім чынам, структура, якую прапаноўваў Загуменнаў, не адрознівалася ад той, што ўжо існавала. Гэта нагадвала спробу стварыць нацыянальную платформу арганізацый як супрацьвагу дзяржаўнай палітыцы, з той розніцай, што платформа Загуменнава складалася з кантраляваных недзяржаўных структур. Сябры НП ФГС заявілі: няма “дастатковых прычын верыць, што вышэйзгаданыя... структуры, заснаваныя за апошнія месяцы, сапраўды зацікаўленыя ў роўным дыялогу з грамадзянскай супольнасцю” (Форум грамадзянскай супольнасці Ўсходняга партнёрства). Не былі ўлічаныя ні механізмы наяўных платформаў для дыялогу, ні НП ФГС. Працэс таксама адбываўся “без публічнага розгаласу і празрыстых працэдур па адборы арганізатарамі новай платформы ўдзельнікаў, пры гэтым некаторыя іх публічныя заявы не адпавядалі рэчаіснасці” (Заява ўдзельнікаў Нацыянальнай платформы Форуму грамадзянскай супольнасці Ўсходняга партнёрства 2010).

Усе тры працэсы (стварэнне ГКР, альтэрнатыўных платформаў і імкненне ўдзельнічаць у Форуме грамадзянскай супольнасці Ўсходняга партнёрства) сведчаць пра спробу дзяржавы стварыць уражанне замірэння з грамадзянскай супольнасцю ўнутры краіны. У той жа час дзяржава падмяняла структуры грамадзянскай супольнасці ідэнтычнымі ім структурамі, заснаванымі толькі дзеля гэтай падмены. Пасля таго, як такая практыка выклікала асуджэнне грамадскасці як унутры краіны, так і за яе межамі, новыя структуры былі дэактываваныя. ГКР была распушчана ў 2011 годзе, пры гэтым за апошні год яе існавання не адбылося ніводнага паседжання. Пасля яе закрыцця эксперты пагадзіліся, што ГКР не прынесла карысці ані дзяржаве, ані апазіцыі (Дунаева 2011). Гэта пацвярджае, што першапачаткова яна была створана для імітацыі дыялогу між уладамі і грамадзянскай супольнасцю. НП ФГС ва Ўсходнім партнёрстве працягвала сваю працу, больш не прымаючы нікога ў свае шэрагі.

Удзел НДААД у ацэнцы стану грамадзянскай супольнасці, якую праводзяць міжнародныя арганізацыі

Юры Загуменнаў і яго арганізацыя ЦПАФ усплываюць у гісторыі пра яшчэ адну НДААД. Гісторыя звязаная з падрыхтоўкай справаздачы, якая абапіралася на паказнікі індэкса CIVICUS па метадалогіі грамадзянскай супольнасці і ажыццяўлялася ў межах праекта, падтрыманага АБСЕ. CIVICUS – гэта міжнародны альянс, які прадстаўляе ўплывовую сетку арганізацый на мясцовым, нацыянальным, рэгіянальным і міжнародным узроўнях і ўключае ў сваю працу шырокі спектр груп і арганізацый грамадзянскай супольнасці ва ўсім свеце. Паказнікі індэкса CIVICUS з’яўляюцца каштоўным інструментам для ацэнкі грамадзянскай супольнасці ў больш чым 75 краінах. Яго дадзеныя перадаюцца нацыянальным экспертам і партнёрам на месцах, якія выкарыстоўваюць іх для ацэнкі сітуацыі ў краіне. Падрыхтоўка справаздачы па індэксе стабільнасці ў Беларусі пад эгідай CIVICUSa каардынавалася Загуменнавым – хаця падчас падрыхтоўкі індэкса былі выяўленыя шэраг парушэнняў.

Па-першае, было няясна, чаму для супрацы выбралі менавіта ЦПАФ і Юрыя Загуменнава. У беларускім грамадстве рэдка згадвалася гэтая арганізацыя, і пра яе вядома вельмі мала. Яе афіцыйны сайт выглядае вельмі сціпла і не падае дакладнай інфармацыі пра арганізацыю: там няма інфармацыі пра супрацоўнікаў ці пра канкрэтную дзейнасць, некаторыя спасылкі састарэлі і падаюць інфармацыю 15-гадовай даўніны. З англамоўнай версіі сайта можна зразумець, што разнастайныя віды дзейнасці арганізацыі ўключаюць як барацьбу з супрацьпяхотнымі мінамі, так і ўзмацненне грамадзянскай супольнасці (Бянько 2009).

Па-другое, падчас даследавання з праекта выйшлі НДА-ўдзельніцы, праз тое, што метадалогія праекта не была дакладна распрацаваная для ацэнкі сітуацыі ў Беларусі (Таццяна Пашэвалава, інтэрв’ю №1, 2013). Беларускі інстытут стратэгічных даследаванняў і Цэнтр еўрапейскай трансфармацыі прааналізавалі, якой мусіла б быць метадалогія такога даследавання. Яны прыйшлі да высновы, што яго вынікі не адлюстравалі вымярэнняў паводле паказнікаў індэкса (Shelest, Vodolazhskaya, Silitski 2010). Справаздача выявіла неабходнасць ствараць альтэрнатыўныя платформы і платформу НДА ў якасці супрацьвагі наяўнай. Аўтары справаздачы заявілі:

...тэматычныя платформы і нацыянальная платформа грамадзянскай супольнасці ствараліся без належнага даследавання Індэкса грамадзянскай супольнасці. Ініцыятыва па стварэнні такіх платформ не была дастаткова абмеркаваная і прааналізаваная (Shelest, Vodolazhskaya, Silitski 2010).

У адказ CIVICUS афіцыйна выбачыўся за блытаніну і патлумачыў супрацоўніцтва з ЦПАФ тым, што “CIVICUS не мог прадбачыць... ці назбіраецца дастаткова паказанняў Індэкса грамадзянскай супольнасці, каб дасягнуць дзве галоўныя задачы даследавання” (CIVICUS 2010). Спасылка на CIVICUS як на прызнаную арганізацыю, упаўнаважаную на правядзенне падобных даследаванняў, прадугледжвае, што справаздачу планавалася распаўсюджваць не толькі ў Беларусі, але і на міжнародным узроўні. Пры гэтым Загугменнаў збіраўся супрацоўнічаць пры ўмове, што гэтая супраца пойдзе на карысць ЦПАФ і ўладам, паколькі ЦПАФ і прадстаўляў інтарэсы ўладаў.

Яшчэ адна тэндэнцыя відаць на прыкладзе Ўніверсальнага перыядычнага агляду Аб’яднаных Нацый (УПА). УПА прадстаўляе ўнікальны механізм Рады ААН па правах чалавека, які кожныя чатыры з паловай гады адсочвае, наколькі краіны-ўдзельніцы забяспечваюць выкананне правоў чалавека. Ён ажыццяўляецца пры супрацы ўладаў і НДА. Офіс ААН супрацоўнічае з беларускім Міністэрствам замежных спраў па пытаннях правядзення другога агляду, які мусіць адбыцца ў 2015 годзе. Хаця прадстаўніцтва ААН мусіць кансультавацца з НДА, незарэгістраваныя арганізацыі не былі запрошаныя на апошнія кансультацыі. Акрамя гэтага, не ўсе вядучыя праваабарончыя арганізацыі ўдзельнічалі ў нарадзе (Ганна Герасімава, *Інтэрв’ю №4, 2013*). Факт адмовы ААН супрацоўнічаць з арганізацыямі, непрызнанымі ўладамі, падрывае дэмакратычныя прынцыпы самой ААН (Ганна Герасімава, *Інтэрв’ю №4, 2013*). Парадаксальна, прадстаўніцтва ААН часта публічна заяўляе пра сваё нежаданне супрацоўнічаць з незарэгістраванымі арганізацыямі. Аднак пры гэтым ААН патрабуе свабоды аб’яднанняў, уключаючы зняццё забаронаў на існаванне незарэгістраваных арганізацый (Цэнтр прававой трансфармацыі 2013).

Удзел НДААД у афіцыйных сустрэчах УПА сведчыць пра спробу сімуляваць працэс узаемадзеяння дзяржавы і грамадзянскай супольнасці, не дапускаючы сапраўдныя НДА на гэтыя сустрэчы. Улады санкцыянуюць удзел НДААД з умовай, што тыя зымітуюць згоду грамадзянскай супольнасці з уладамі. Звычайна яны не выказваюцца па сутнасці пытання, якое абмяркоўваецца. Гэта стварае рызыку неаб’ектыўнай карціны сітуацыі з правамі чалавека ў краіне. Вынік гэтага працэсу стане даступным толькі ў 2015 годзе, калі будзе надрукаваны наступны агляд. Занепакоенасць на дадзены момант выкліканая тым, што НДААД, выступаючы ў якасці адзіных прадстаўнікоў грамадзянскай супольнасці, абмяжоўваюць удзел прадэмакратычных праваабарончых арганізацый і тым самым легітымизуюць працэс.

Фінансаванне НДААД з праграм, разлічаных на падтрымку НДА

У сюррэалістычным свеце Беларусі цяжка правесці аналіз фінансавання і ўсё, што з ім звязана. Многія міжнародныя арганізацыі, якія працуюць з беларускім, дзейнічаюць негалосна. Інфармацыя пра іх дзейнасць абмежаваная. Гэта звязана з неабходнасцю рэгістраваць міжнародныя праекты ўнутры краіны, што і ёсць адзіным законным спосабам функцыянавання арганізацый міжнароднай дапамогі, якой бы ні была іх мэта. Шанцаў на паспяховаю рэгістрацыю праектаў для НДА надзвычай мала. Таму НДА сутыкаецца з дyleмай: альбо, атрымаўшы адмову ў рэгістрацыі, працягваць дзейнасць з дапамогай замежных фондаў, альбо, сутыкнуўшыся з адмовай, уключыцца ў працяглыя бюракратычныя працэсы з вялікай імавернасцю адмоўнага выніку. Большасць НДА абіраюць другі варыянт і вырашаюць увогуле не рэгістраваць свае праекты. Любыя праекты, якія ажыццяўляюцца без належнай аўтарызацыі і рэгістрацыі, патэнцыйна пераводзяць арганізацыю ў нелегальны статус, у якім яна неўпаўнаважаная атрымліваць фінансавую дапамогу. Таму патэнцыйная шкода мясцовым атрымальнікам дапамогі з'яўляецца дастатковым абгрунтаваннем, каб іх публічна не згадваць.

У той час як некаторыя донарскія праграмы працуюць з уладамі і іх прадстаўнікамі, існуюць таксама праграмы дапамогі для развіцця грамадзянскай супольнасці, НДА і недзяржаўных структур. Прадэмакратычныя арганізацыі ў Беларусі не атрымліваюць дзяржаўнай падтрымкі і моцна залежаць ад замежнага фінансавання. Атрыманне міжнароднай дапамогі надзвычай важнае для функцыянавання грамадзянскай супольнасці. Разам з тым эканамічная сітуацыя ўнутры краіны пагаршаецца з кожным годам. Улады пастаянна шукаюць фінансавых магчымасцяў, якія дапамаглі б утрымаць статус-кво ў Беларусі. Кіруючыся гэтай логікай, Лукашэнка публічна заахвоціў БРСМ выходзіць на самазабеспячэнне і шукаць крыніцы фінансавання па-за дзяржаўным бюджэтам. У выніку БРСМ абвясціла пра свой намер атрымліваць фінансаванне з еўрапейскіх фондаў (tut.by 2009b). Хаця ў публічнай прасторы няма інфармацыі пра крыніцы фінансавання БРСМ, ён пацвердзіў факт свайго супрацоўніцтва з такімі структурамі, як Рада Еўропы, Еўрапейскі моладзевы форум, а таксама з разнастайнымі моладзевымі саюзамі ў Расіі і СНД. Гэта само па сабе не даказвае іх супрацоўніцтва з праграмамі для іншых НДА, але адсутнасць надзейнай інфармацыі выклікае пэўныя пытанні.

Неабходнасць атрымання дадатковых крыніц фінансавання, пра якую заявілі ўлады, а таксама павелічэнне міжнароднай фінансавай дапамогі пасля 2010 года, заахвоціла НДААД шукаць фінансавання з усіх магчымых крыніцаў. Акрамя ўсяго, фінансаванне звычайна атрымліваюць не шырока вядомыя НДААД, а менш вядомыя арга-

нізацыі, што супрацоўнічаюць з БРСМ ці з'яўляюцца часткай яго структуры (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю №1, 2013). У такім разе вельмі цяжка адсачыць падобныя НДААД: пра іх супрацоўніцтва з міжнароднымі фондамі можна даведацца толькі ў тых выпадках, калі нехта хоча іх выкрыць. Наагул у многіх выпадках ёсць падазрэнні пра паступленне замежных грошай у НДААД, аднак яны рэдка падмацоўваюцца фактамі ці рэальнымі прыкладамі.

Дагэтуль гаворка вялася пра НДААД, што падаюць заяўкі на грошы, прызначаныя для НДА. Але варта таксама ўлічваць, як гэта адбываецца на донарах. З аднаго боку, донарам становіцца ўсё больш складана адрозніваць між НДААД і НДА ў сённяшняй Беларусі, дзе існуюць два паралельныя групы арганізацыяў (Ірына Жыхар, інтэрв'ю №3, 2013). З іншага боку, некаторыя донары свядома выдаткоўваюць грошы праўладным арганізацыям, спрабуючы нармілізаваць адносіны з беларускімі ўладамі (Ганна Герасімава, Інтэрв'ю №4, 2013). Іх аргумент заключаецца ў тым, што, супрацоўнічаючы з уладамі і хаця б часткова гуляючы па іх правілах, можна дамагчыся лепшых вынікаў і рэальна паўплываць на сітуацыю на карысць людзей. Часам яны проста хочуць застацца ў добрых адносінах з дзяржавай. Адзін з такіх прыкладаў накіравання замежнай фінансавай падтрымкі праўладным арганізацыям звязаны з праграмай Еўрапейскага саюза “Недзяржаўныя структуры і мясцовыя ўлады ў стадыі развіцця” (НДС МУ). Праграма, запушчаная ў 2007 годзе, накіравана на ўзмацненне арганізацый грамадзянскай супольнасці і мясцовых уладаў.

Ад 2013 года ў гэтай праграме ўведзены новы механізм фінансавання – іншымі словамі, змяніліся патрабаванні да кандыдатаў на атрыманне фондаў. Цяпер усе партнёры праекта павінны быць зарэгістраванымі. Калі заяўнік выступае ў ролі міжнароднай арганізацыі, у яго павінен быць хаця б адзін зарэгістраваны партнёр у Беларусі. Цікава, што афіцыйная пазіцыя Еўрапейскай камісіі не змянілася, а вось практычныя падыходы памяняліся. Раней дастаткова было мець фармальнага партнёраў, каб падаваць заяўку на еўрапейскія гранты. Тады рэгістрацыя не была абавязковай умовай. Цяпер жа, паколькі ёсць праблемы з рэгістрацыяй, многія арганізацыі не адпавядаюць гэтым патрабаванням. Новыя крытэры выключаюць з гульні галоўных адрасатаў праграмы з прычыны іх падтрымкі дэмакратыі і правоў чалавека (Ганна Герасімава, інтэрв'ю №4, 2013). “Непажаданым” арганізацыям стала надзвычай цяжка атрымліваць практычную падтрымку праграмы Еўрапейскай камісіі для недзяржаўных арганізацый.

Ёсць дадзеныя, што праграмы ААН таксама пераарыентаваліся з сапраўдных НДА на НДААД (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю №1, 2013, і Яраслаў Бекіш, інтэрв'ю №7, 2013). Згодна з правіламі праграм, гранты мусяць ісці на падтрымку НДА. Аднак пачынаючы з 2000 года яны ідуць на падтрымку НДААД (Таццяна Пашэвалава, інтэрв'ю

№1, 2013). Так, Глобальны эканамічны фонд узгадняе свае рашэнні з міністэрствамі, паколькі прадстаўнікі некаторых міністэрстваў уключаныя ў яго раду. Гэтыя прадстаўнікі беларускага ўрада выдаюць гранты НДААД (Яраслаў Бекіш, інтэрв'ю №7, 2013). Рада Еўропы падтрымлівае НДААД, якія займаюцца экалагічнай дзейнасцю (Юры Чавусаў, інтэрв'ю №6, 2013), і нават выдзеліла грошы арганізацыі, якая праіснавала ўсяго адзін месяц. Нягледзячы на тое, што гэтая арганізацыя была амаль зусім невядомая, яна атрымала падтрымку, абмінуўшы прадэмакратычны альянс экалагічных НДА “Зялёная сетка” (Андрей Егоров, інтэрв'ю №5, 2013). Хаця патрэбна больш уважліва даследаваць усе згаданыя выпадкі, можна ўжо казаць пра пэўную тэндэнцыю рэзеркавання міжнароднай падтрымкі на карысць арганізацый, якія лічацца НДААД.

Заклучэнне

На беларускай палітычнай арэне, якая не прадугледжвае канкурэнцыі, актары грамадзянскай супольнасці выключаны з працэсу прыняцця рашэнняў. Улада манапалізуе права вызначаць кірунак палітычнага развіцця грамадства і ўсё больш звужае прастору для іншадумцаў. Умовы для пабудовы здаровай грамадзянскай супольнасці сур'ёзна пагаршаюцца, паколькі свабода слова і сходаў у дзяржаве знаходзіцца пад пастаяннай пагрозай. Выклікае трывогу і змяншэнне прасторы для законнай працы НДА. Выбарачная і вельмі складаная рэгістрацыя НДА, крыміналізацыя дзейнасці незарэгістраваных арганізацый, маргіналізацыя моцных НДА, перашкоды на шляху збору сродкаў і стварэнне НДААД, кантраляваных уладамі, – усё гэта выцясняе альтэрнатыўныя арганізацыі грамадзянскай супольнасці з прававой прасторы.

Умовы працы грамадзянскай супольнасці вызначаюцца ўладамі праз палітыку кантролю гэтых арганізацый. Кантроль праяўляецца ў інкарпарацыі грамадзянскай супольнасці шляхам стварэння НДААД з колькасцю сябраў, большай за колькасць сябраў у любой прадэмакратычнай арганізацыі. Мадэль дзяржаўнага карпаратывізму беларускага ўзору дазваляе ўладам спыняць рост НДА і выводзіць з публічнай сцэны самыя моцныя (ці больш вядомыя) НДА. Для гэтага ўлады штучна ствараюць НДААД, якія займаюць нішу незалежных арганізацый грамадзянскай супольнасці. НДААД атрымліваюць прывілеі і поўную падтрымку дзяржавы. Уважлівы аналіз паказвае, што ў Беларусі, дзе расце колькасць НДААД – арганізацый, што займаюць нішу ці капіюць дзейнасць сапраўдных НДА, – сапраўды мае месца падмена грамадзянскай супольнасці.

Такая падмена мае свае прычыны. Аднак у прыведзеных прыкладах відаць, што намаганні дзяржавы сур'ёзна абмежаваныя,

калі аналізуюцца спробы ўладаў на міжнародным і нацыянальным узроўнях ажыццяўляць такія падмены, уключна з фінансаваннем НДААД з праграм, распрацаваных для падтрымкі грамадзянскай супольнасці і НДА. У артыкуле апісаная выразная тэндэнцыя выдачы грантаў НДААД. Можна сцвярджаць, што цяпер створаныя ўмовы, якія спрыяюць падмене прадэмакратычных НДА.

Ва ўмовах рэпрэсіўнага і кансалідаванага аўтарытарнага рэжыму ў спалучэнні з слабой грамадзянскай супольнасцю падмена прыводзіць да скажоных уяўленняў пра грамадзянскую супольнасць і НДА. Наяўныя сацыялагічныя даследаванні паказваюць, што насельніцтва ведае НДААД лепш, чым сапраўдныя дэмакратычныя НДА. Гэта звязана з агульнай апатыяй і адсутнасцю інтарэсу да дзейнасці НДА. У сувязі з абмежаванымі магчымасцямі функцыянавання грамадскай супольнасці, НДААД успрымаюцца як “аўтэнтныя” НДА. Неабходна спрыяць фармаванню падстаў для комплекснага разумення ролі грамадзянскай супольнасці і НДА. Сапраўдныя арганізацыі грамадзянскай супольнасці мусяць працягваць адсочваць спробы падмены і хутка на іх рэагаваць.

Спіс цытаванай літаратуры

Альтэрнатыўная маладзёвая платформа, “Беларускі камітэт маладзёвых арганізацый – мёртвая структура” <<http://ampby.org/2011/04/05/4385>> [наведаная 28 снежня 2013 году].

Assembly of Pro-Democratic NGOs and Eastern Europe Study Centre, “Non-Governmental organisations: their role in the modern Belarusian society. Briefing note on the results of the national poll”, 2010, Minsk. / Асамблея прадэмакратычных НДА і Цэнтр усходнееўрапейскіх даследаванняў, “Недзяржаўныя арганізацыі: іх роля ў сучасным беларускім грамадстве. Аналітычная запіска па выніках нацыянальнага сацыялагічнага апытання”, 2010, Мінск.

Астапеня, Рыгор, 2012. “Молодзь Лукашэнкі”, 22 верасня <<http://mfront.net/lukashenkas-youth.html>> [наведаная 14 лістапада 2013].

Бянько, Николай, 2009. “Существует ли заказ властей на изучение третьего сектора?”, *Наше Мнение*.

Белорусский республиканский союз молодёжи, БРСМ, “Молодёжный билет – твоя социальная защита!”, <http://old.brsm.by/ru/news/stranici/table_ceni> [наведаная 10 кастрычніка 2013]

Cawson, Alan, 1985. “Organised Interests and the State: Studies in Meso-Corporatism”, London: Sage Publication.

Центр правовой трансформации, “Эксперт Ролан Шовиль: официальный отчет Беларуси по УПО – не все, что интересует ООН”, <<http://www.lawtrend.org/ru/content/about/news/oficialnii-otchet-belarusi-eto-ne-vse-chto-interesuet-oon/>> [наведеная 27 снежня 2013].

Чавусаў, Юры, 2005. “Грамадскія аб’яднанні: іх роля ў сучасным грамадстве”, аналітычная запіска па выніках нацыянальнага сацыялагічнага апытання, Мінск, верасень.

-, “Registration of Belarusian NGOs abroad: functions and types of non-profit outsourcing”, *Belarus Info Letter*, 4 (34).

Чернов, Виктор, 2009. “Современное понимание гражданского общества (3)”, *Наше Мнение*, 28 ноября.

-, 2007. “Третий сектор в Беларуси: эволюция, современное состояние и перспективы развития”, *Wider Europe Review*, 4, 4 (14), 1–18.

CIVICUS Civil Society Index, 2010. CIVICUS Statement on the Civil Society Index in Belarus, 12 November <<http://civilsocietyindex.wordpress.com/2010/11/12/civicus-statement-on-the-civil-society-index-in-belarus/>> [наведеная 1 снежня 2013].

Clark, John, 1993. “The Relationship between the State and the Voluntary Sector”, The World Bank, October <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1993/10/01/000009265_3961005082045/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

Corry, Olaf, 2010. “Defining and Theorizing the Third Sector”, in Rupert Taylor (ed.), “Third Sector Research”, Springer Science Business Media.

Дунаева, Ирина, 2011. “Третий сектор под давлением консолидации”, *Наше Мнение*.

East European Study Centre, 2010. Analytical Review: Belarusian Challenge to the New EU Policy: Ignorance equals Legitimation, 2 (1).

Егоров, Андрей, 2011. “Гражданское общество: анализ ситуации и направления реформирования” в Ханс-Георг Вик, Стэфан Малериус (ред.), “Беларусь и Европейский Союз: от изоляции к сотрудничеству”, фонд Конрада Адэнауэра, Вильнюс, с. 40–60.

-, 2010а. “Политическая ситуация накануне Второго форума гражданского общества”, Центр европейской трансформации, ноябрь.

-, 2010б. “Реванш в миттельшпигеле: игры на поле Восточного партнерства”, Центр европейской трансформации, октябрь.

Forbrig, Joerg, 2004. “Civil Society: Theory and Practice of East-Central Society”, European University Institute, April.

Foster, Kenneth W., 2001. “Associations in the Embrace of an Authoritarian State: State Domination of Society?”, *Studies in Comparative International Development*, 35, 4, 84–109.

Frear, Matthew, 2006. “Western Assistance to Civil Society in Belarus and Ukraine. What is it Good For?”, Master Thesis, September.

Green, Andrew, 2002. “Comparative Development of Post-Communist Civil Societies”, *Europe-Asia Studies*, 54, 3, 455–471.

Heurling, Christopher, 2010. “Governing Civil Society: The Political Logic of NGO-State relations Under Dictatorship”, *Voluntas*, 21, 220–239.

Ильяш, Игорь, 2012. “Грань, которая стёрлась”, «Белорусы и рынок», 47 (1031), 10–16 декабря <<http://tinyurl.com/qefcnw8>> [наведеная 2 снежня 2013].

Lenzi, Mark, 2002. “Lost Civilization: The Thorough Repression of Civil Society in Belarus”, *Demokratizatsiya*, 14, 4, p. 401–422.

Мацкевич, Владимир, 2012. “Общественный диалог в Беларуси: от народовластия к гражданскому участию”, Минск: Логвинов И.П.

Министерство образования Республики Беларусь, Республиканский реестр молодёжных и детских объединений, пользующихся государственной поддержкой <<http://edu.gov.by/main.aspx?guid=1831>> [наведеная 20 снежня 2013].

Narayan, Deepa, 1999. “Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty”, World Bank <<http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-2167>> [наведеная 7 студзеня 2014].

Новая Европа, 2009. “Может ли консультативный совет стать общественным?”, 17 ліпеня <http://n-europe.eu/tables/2009/07/17/mozhet_li_kosultativnyi_sovet_stat_bshchestvennym> [наведена 5 студзеня 2014].

-, 2010. “ОКС при Администрации президента готов представлять Беларусь на Форуме гражданского общества”, 29 верасня <n-europe.eu/news/2010/09/29/oks_pri_administratsii_presidenta_gotov_prestavlyat_belarus_na_forume_grazhdanskogo> [наведеная 5 снежня 2013].

Новости НИСЭПИ, 2010. “Мониторинг общественного мнения в Беларуси”, НИСЭПИ, 2 (56).

Официальный сайт Минской городской организации “Белорусский республиканский союз молодёжи” <<http://minsk-brsm.by/index>>

php?option=com_content&view=article&id=61&catid=9> [наведаная 21 лютага 2014].

Polit.ru, 2009. “Белорусских студентов заставляют платить взносы в пропрезидентскую молодёжную организацию”, 22 чэрвеня 2009 <<http://polit.ru/news/2009/06/22/chlen/>> [наведаная 20 лютага 2014].

Послание президента Республики Беларусь Александра Лукашенко к белорусскому народу и парламенту Республики Беларусь, 16 красавіка 2003 <http://president.gov.by/ru/news_ru/view/poslanie-prezidenta-respubliki-belarus-aleksandra-lukashenko-k-beloruskomu-narodu-i-parlamentu-respubliki-5822/> [наведаная 2 студзеня 2014].

Posner, Daniel, 2004. “Civil Society and the Reconstruction of Failed States” in Robert A. Rotbig (ed.) *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, p. 237–255.

Праваабаронцы за свабодныя выбары, 2011. Доклад по результатам независимого наблюдения. Выборы президента Республики Беларусь 19 декабря 2010 года, Мінск, 11 лютага <http://belhelcom.org/sites/default/files/2011/Final_HRD_Monitoring_report_on_presidentialelection_in_Belarus_ru.pdf> [наведаная 28 снежня 2013].

Ровдо, Владимир, 2004. “Специфика и эволюция политического режима Республики Беларусь”, *Acta Slavica Iaponica*, 21, 144–180.

Садовская, Мария, 2006. “Раде не рады”, “Белорусы и рынок”, 6 (691), 13–20 лютага <<http://www.br.minsk.by/index.php?article=26744>> [наведаная 11 снежня 2013].

Schmitter, Philippe, 1974. “Still the Century of Corporatism?”, *The Review of Politics*, 36, 1, p. 85–131.

Setianto, Benny D., 2007. “Somewhere in Between: Conceptualizing Civil Society”, *The International Journal of Not-for-Profit Law*, 10, 1, December.

Shelest, Oksana, Vodolazhskaya, Tatyana and Silitski, Vitali, 2010. “Examination of results of research of Civil Society Index in Belarus”.

Шемякин, Александр, “Почему Белая Русь не стала партией?”, Аналітычны Беларускі Цэнтр <<http://abcby.info/ru/articles/24>> [наведаная 27 снежня 2013].

Шило, Карина и Егоров, Андрей, 2013. “Роль и место гражданского общества в системе донорской помощи ЕС для Беларуси”, рабочий документ Центра европейской трансформации.

Сідаровіч, Алена, 2007. “Дзяржаўна-грамадскі сектар у беларускай палітычнай мадэлі”, *Палітычная Сфера*, 7, с. 75–81.

Silitski, Vitali, 2005. “Preempting Democracy: The Case of Belarus”, *Journal of Democracy* 16, 4 October, p. 83–97.

-, 2009. “Грамадскі сектар у Беларусі – паўсядзённае жыццё і арганізацыйныя працэсы”.

Eastern Partnership Civil Society Forum 2010, 26 October, Minsk http://www.eap-csf.eu/assets/files/publications/NP_Zajavlenie_Oct10_eng.pdf [наведаная 2 студзеня 2014].

Tut.by 2009a. “Общественно-консультативный совет при Администрации президента провёл первое заседание” <<http://news.tut.by/politics/128616.html>> [наведаная 4 студзеня 2013].

-. 2010. “ОКС при Администрации президента готов представлять Беларусь на Форуме гражданского общества”, 29 сентября <<http://news.tut.by/politics/198809.html>> [наведаная 3 снежня 2013].

UARegnum, 2010. “Экзит-поллы в Беларуси проведёт организация, обвиняемая в фальсификации данных в Украине”, 7 декабря <<http://www.regnum.ru/news/polit/1354294.html>> [наведаная 4 студзеня 2014].

Usov, Pavel, 2008. “The Neo-Authoritarian Regime in the Republic of Belarus”, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 21, p. 86–111.

Wu, Fengshi, 2003. “Environmental GONGO Autonomy: Unintended Consequences of State Strategies in China”, *The Good Society*, 12, 1, p. 35–45.

Якжык, Елена, 2009b. “БРСМ: “В наших планах получать европейское финансирование”, *tut.by*, 16 марта <<http://news.tut.by/society/131841.html>> [наведаная 23 кастрычніка 2013].

Юрич, Алексей, 2013. “Андрей Егоров: «Нельзя обвинять Евросоюз в том, что в Беларуси не происходили изменения»», *ЕўраБеларусь*”, 11 кастрычніка <<http://eurobelarus.info/news/policy/2013/10/31/andrey-egorov-nel-zya-obvinyat-evrosoyuz-v-tom-chto-v-belarusi-ne-proizoshli-izmeneniya.html>> [наведаная 11 кастрычніка 2013]

“Завтра твоей страны”, 2007. “1991–2006”. *Итоги от Владимира Ровдо*”, 14 мая <http://www.zautra.by/art.php?sn_nid=133&sn_cat=9> [наведаная 20 красавіка 2014].

№	Імя	Арганізацыя
1.	Тацияна Пашэвалава	Кансорцыюм “ЕўраБеларусь”
2.	Міраслаў Кобаса	НДА “Леў Сапега”
3.	Ірына Жыхар	Беларуская арганізацыя працоўных жанчын
4.	Ганна Герасімава	Беларускі дом правоў чалавека імя Барыса Звозскага
5.	Андрей Егоров	Цэнтр еўрапейскай трансфармацыі
6.	Юры Чавусаў	Асамблея прадэмакратычных НДА
7.	Яраслаў Бекіш	Таварыства “Зялёная сетка”
